

Język prasłowiański – główne tendencje rozwojowe:

1. Zastępowanie różnic ilościowych jakościowymi
2. Prawo sylaby otwartej
3. Prawo korelacji palatalności

Językowe kryteria podziałów słowiańszczyzny

Bibliografia:

- Czesław Bartula, *Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej na tle porównawczym*, Warszawa 1981.
- Halina Karaś, *Język starocerkiewnosłowiański. Opracowania*, Warszawa 1994.
- Leszek Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa 1984, rozdz. IV. Język prasłowiański, s. 167-280, szczególnie s. 181-205, oraz rozdz. V. Język cerkiewnosłowiański, s. 281-314, szczególnie s. 281-291.
- Heinz Schuster-Šewc, *Działanie prawa sylab otwartych w późnym okresie języka prasłowiańskiego i jego rola w kształtowaniu się słowiańskich makrodialektów*, [w:] *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, pod. red. Jerzego Ruska i Wiesława Borysia, Warszawa 1998, s. 97-106.
- Janusz Strutyński, *Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej*, Kraków 1992, s. 29-49 i ćw. s. 105-112.

Język prasłowiański

Język prasłowiański to rekonstruowany, hipotetyczny wspólny przodek języków słowiańskich.

Istniał prawdopodobnie między **VI w. p.n.e.** a **VI w. n.e.**, przy czym stosunkowo największy stopień zwartości osiągnął między **III w. p. n.e.** a **III w. n.e.**

Język prasłowiański wyodrębnił się z **języka praindoeuropejskiego** dzięki zmianom, które nie objęły innych języków indoeuropejskich.

Formy językowe z obu tych języków są rekonstruowane, dlatego są poprzedzane *

Zasób samogłosek języka praindoeuropejskiego

składał się z trzech grup fonemów:

- **monoftongów** (gr. *monóphthongos*, od *mónos* ‘jedeny, pojedynczy’ i *phthóngos* ‘dźwięk’), czyli pojedynczych samogłosek
- **dyftongów** (gr. *diphtongos*), czyli dwugłosek, tj. połączenia dwóch samogłosek, z których jedna jest niesylabiczna (niezgłoskotwórcza)
- **sonantów** (łac. *sonans*, *-tis* ‘brzmiący’), czyli zgłoskotwórczych spółgłosek sonornych: *ṛ*, *ḷ*, *m̥*, *ṇ̥*, które pełniły w sylabie funkcję samogłosek.
- Poza tym wyróżnia się połączenia dyftongiczne:
or, er, ol, el, om, em, on, en

Główne tendencje rozwojowe w j.psł.

1) **Zastąpienie pie. opozycji iloczynowej** przez psł. opozycję **jakościową**, czyli **barwy** samogłoski

2) **Prawo sylaby otwartej**

3) **Prawo korelacji palatalności**, inaczej nazywane tendencją do **synharmonizmu sylabowego**, polegające na ujednoczeniu pod względem miękkości wszystkich elementów składowych sylaby – zawsze na korzyść miękkości.

Zastąpienie pie. opozycji **iloczasowej** przez psł. opozycję **jakościową**, czyli dążność do zmiany w wymowie samogłosek różnic ilościowych na jakościowe to zmiana 10 pie. samogłosek (5 głosek w dwóch wariantach iloczynowych – długim i krótkim) na inne jakościowo głoski.

W wyniku tej zmiany powstały nowe na gruncie prasłowiańskim samogłoski, niezróżnicowane iloczynowo (choć dawne pie. długie były również na gruncie psł. dłuższe od kontynuantów pie. samogłosek krótkich).

Z pie. krótkich samogłosek wąskich i wysokich **ǔ** oraz **ǚ** powstały nowe samogłoski zredukowane (półkrótkie, krótsze niż krótkie), czyli tzw. jery:

tylny (twardy) – ʊ

przedni (miękki) – ʊ̃.

Dzięki tej zmianie psł. wzbogaciła się nie tylko o jery, ale także o następujące nowe głoski:

ě (jat') oraz y.

Jedyną głoską, która ubyła, była głoska *u*.

Praindoeuropejskie monoftongi

W języku praindoeuropejskim istniało zatem 5 różnych pod względem barwy samogłosek.

Każda z nich była w 2 wariantach iloczynowych, a iloczyn, czyli długość i krótkość głoski był cechą fonologiczną, dystynktywną, wpływającą na różnice semantyczne.

Są to następujące samogłoski:

długie:

ī

ū

ē

ō

ā

krótkie:

ĭ

ĭ

ĕ

ĕ

ǎ

Zmiany jakościowe pie. samogłosek w psł.

pie. → psł.

ī → **i**, np. pol. *liczyć*, psł. **ličiti* ← **likiti*, pie. **līk-ī-tei*, łac. *liceō*, *licēre*,

ĩ → **ɨ**, np. pol. *len*, psł. **ľnъ*, pie. **ľno-* ‘len’, lit. *lìnas*, łot. *lins*,

ū → **y**, np. pol. *syn*, psł. **synъ*, pie. **sū-nŭ-* ‘syn’, lit. *sūnùs*, łac. *sūnŭs*,

ũ → **ɨ**, np. pol. *miód*, psł. **medъ*, pie. **medŭ-* ‘słodki napój’, lit. *medùs*, łot. *medus*,

ē → **ě** (jat’), np. pol. *siedzieć*, psł. **sěděti*, pie. **sēd-*, lit. *sedėti*, łac. *sedeō*, *sedēre*,

ĕ (e krótkie) → **e**, np. pol. *niebo*, psł. **nebo*, pie. **nebos-* ‘opary, chmury’, gr. *néphos* ‘chmura’,

Zmiany jakościowe pie. samogłosek w psł. (c.d.)

pie. → psł.

ō → ***a***, np. pol. *dać*, psł. **dati*, pie. **dō-* ‘dać’, łac. *dō, dare*, lit. *dúoti, dúomi*,

ō → ***o***, np. pol. *oko*, psł. **oko*, pie. **ok-* ‘oko’, lit. *akis*, niem. *Auge*, łac. *oculus*,

ā → ***a***, np. pol. *mat-ka*, psł. **mati*, pie. **mātēr*, łac. *māter*,

ǣ → ***o***, np. pol. *morze*, psł. **morje*, pie. **mǣri-* ‘stojąca woda’, łot. *mare/mara* ‘zalew’, łac. *mǣrĕ* ‘morze, jezioro’,

Wybrane przykłady polskich kontynuantów pie. rdzeni zawierających samogłoskę długą lub krótką

W języku polskim psł. *ъ* (kontynuujący pie. *ǔ*), rozwinął się w:

e, gdy był w pozycji mocnej,
zanikł, gdy był w pozycji słabej.

Polska i prasłowiańska samogłoska *y* kontynuuje pie. *ū*.

W praindoeuropejskich rdzeniach wyrazów pokrewnych mogły występować samogłoski długie bądź krótkie, co wiązało się z różnicą semantyczną, np. w czasownikach – z jedno- lub wielokrotnością.

Stan ten – w odniesieniu do pie. samogłoski *u* (długie bądź krótkie) – kontynuują takie polskie rdzenie, jak np. :

1) *ssać* (psł. **sъsati*) i *ssak* (psł. **sъsakъ*) oraz *osesek* (psł. **osъsъkъ*)
wobec

odsysać (psł. **otъ-sysati*),

2) *pchać* (psł. **pъxati*) wobec *popychać* (psł. **po-pyxati*)

Pierwsze przykłady kontynuują pie. *ǔ*, drugie (wprowadzone *wobec*) – *ū*.

Prawo sylaby otwartej

działało najdłużej i spowodowało najwięcej zmian. Wśród tych zmian są:

1) powstanie samogłosek nosowych ϵ i ϱ z występujących w pozycji wygłosowej lub przed spółgłoską pie. połączeń dyftongicznych:

en, em, in, im (powstaje wówczas samogłoska nosowa ϵ),

on, om, an, am, un i *um* (powstaje wówczas samogłoska nosowa ϱ),

a także z sonantów $\underset{\cdot}{m}$, $\underset{\cdot}{n}$ (powstaje ϱ), m' , n' (powstaje ϵ),

2) monoftongizacja dyftongów $a\underset{\cdot}{i}$, $o\underset{\cdot}{i}$, $e\underset{\cdot}{i}$ oraz $a\underset{\cdot}{u}$, $o\underset{\cdot}{u}$, $e\underset{\cdot}{u}$, doprowadzającą do powstania i_2 oraz \check{e}_2 (obie głoski z dyftongów $a\underset{\cdot}{i}$, $o\underset{\cdot}{i}$, $e\underset{\cdot}{i}$), a także u (z dyftongów $a\underset{\cdot}{u}$, $o\underset{\cdot}{u}$, $e\underset{\cdot}{u}$), również w tych samych pozycjach, czyli przed spółgłoską i w wygłosie,

3) metateza, czyli przestawka grup spółgłoskowych:

nagłosowych $*orT-$, $*olt-$

śródgłosowych $*TorT$, $*ToIt$, $*TerT$, $*TelT$,

4) zanik spółgłosek wygłosowych oraz upraszczanie grup spółgłoskowych.

Powstanie samogłosek nosowych oraz monoftongizacja dyftongów, a także metateza zachodząca przed spółgłoską, to zmiany pozycyjne.

Dwie pierwsze zachodzą tylko w wygłosie bądź przed spółgłoską (właśnie po to, by sylaba stała się otwarta, czyli zakończona samogłoską).

Powstanie samogłosek nosowych - schemat

Z praindoeuropejskich połączeń dyftongoidalnych i sonantów nosowych powstają w prasłowiańszczyźnie dwie samogłoski nosowe.

Są to samogłoski:

1) przednia, miękcząca poprzedzającą spółgłoskę:

ę powstała z *em, in, im, en, em* oraz z sonantów *m', n'*.

2) tylna, niemiękcząca poprzedzającej spółgłoski:

o powstała z *on, om, an, am, un* i *um*, a także z sonantów *m, n*.

Uwarunkowania pozycyjne powstania samogłosek nosowych

- Samogłoski nosowe powstawały, gdy połączenia dyftongiczne lub sonanty występowały przed spółgłoskami lub w wygłosie.
- Takie połączenia kończyły się spółgłoską, a jeśli powstawała w ich miejsce samogłoska, to sylaba stawała się otwarta.
- W pozycji przed samogłoskami połączenia dyftongiczne pozostawały niezmienione, bo w podziale na sylaby były tam sylaby otwarte,

np. M. *se|men|* → *se|mɛ̃*, ale D. *se|me|ne|*

- Sonanty nosowe *m̃ ñ* twarde w pozycji przed samogłoską ulegały zmianie w połączenia heterosylabiczne (tj. należące do różnych, sąsiadujących ze sobą sylab) *ɫm, ɫn*, miękkie zaś *m' n'* – w połączenia *ɫm, ɫn*, np.:

pie. **dhm̃-* → psł. **dɔ|ti* (**dhm̃-ti*), ale **dɫ|mɔ*
(**dhm̃-ɔ*), (pol. *dąć, dmɛ̃*)

pie. **tn'-* → psł. **tɛ̃|ti*, ale **tɫ|nɔ* (pol. *ciąć, tnɛ̃*)

Powstanie samogłosek nosowych - przykłady

- pie. **pledmen* → psł. **plemę*, pol. *plemię*
- pie. **semen* → psł. **semę*, pol. *siemię*
- pie. **penkuto-* → psł. **pęť*, pol. *pięć*, por. lit. *penki*, grec. *pénte*
- pie. **dek'mt* → psł. **desęť*, pol. *dziesięć*, por. lit. *dešimt*, łac. *decem*
- pie. **mēmsō-* → psł. **męso*, pol. *mięso*, por. st.prus. *mensa*
- pie. **g'embho-* 'coś ostrego, ząb' → psł. **zǫbъ*, pol. *ząb*, por. grec. *gomphos*, lit. *žambas* 'ostrzy przedmiot, róg'
- pie. **g'hans-* → psł. **gǫsъ*, pol. *gęś*, por. st.niem. *gans*
- pie. **urenk-* 'zbierać' → psł. **rǫka*, pol. *ręka*, por. lit. *ranka*

Samogłoski nosowe w językach słowiańskich, kontynuanty psł. **rǫka*

- pol. *ręka*
- dłuź., głuź., czes., słowac. *ruka*
- słoweń. *rôka*
- chorw. *ruka*
- serb. *pyka*
- mac. *paKa*
- bułg. *pyk'a*
- ukr., białrus., ros. *pyk'a*

Monoftongizacja dyftongów

- To prasłowiańska zmiana zgodna z prawem sylaby otwartej, a polegająca na przejściu dyftongów w pojedyncze samogłoski:
- Zmiana dotyczy:
 - dyftongów *aĭ*, *oĭ*, *eĭ*, z których powstają samogłoski *i*₂ lub *ě*₂ (cyfra oznacza tylko tyle, że głoski są inne od *i* i *ě*, powstałych w wyniku zmiany ilościowej na jakościową),
 - *aŭ*, *oŭ*, *eŭ*, z których powstaje *u*, co jest ważne, bo w tym wypadku w prasłowiańskim systemie wokalicznym pojawia się ponownie głoska *u*.
- Zmiana zachodzi tylko wtedy, gdy dyftongi występują w pozycji przed spółgłoską lub w wygłosie.

Monoftongizacja dyftongów *a_i*, *o_i*, *e_i* oraz *a_u*, *o_u*, *e_u* – przykłady

- pie. * *(s)noig^{u h}o-* ‘śnieg’ → psł. * *sněgъ*, ale goc. *snaivs*
- pie. * *ueid-* ‘wiedzieć’ → psł. * *vědě* ‘wiem’, ale grec. *foida*
- pie. * *poi-ti* ‘pieć jako śpiewać’ → psł. * *pěti*
- pie. * *pei-ti* ‘pić’ → psł. * *piti*
- pie. * *vei-na* ‘wina’ → psł. * *vina*, ale lit. daw. *vaina*, łot. *vaina*
- pie. * *(s)krei-* ‘krzywić, stpol. krziwić’ → psł. * *krivъ*, ale lit. *kreivas*
- pie. * *reud^h-* ‘rudy’ → psł. * *rudъ*, ale lit. *raudas*
- pie. * *plau-ti* ‘pluć’ → psł. * *pluti*
- psł. * *mi* ‘mi’, *ti* ‘ci’, ale grec. *émoi*, *toi*
- pie. * *kau-* ‘kuć’ → psł. * *kuti*, ale * *kau-a-ti* → psł. * *kovati*, pol. *kować* (ten sam rdzeń w wyrazie *podkowa*)

Dyftongi *aj*, *oj*, *ej* oraz *au*, *ou*, *eu* w pozycji przed samogłoską: monoftongizacja nie zachodzi, a każda z głosek należy do sąsiedniej sylaby (tzw. rozpad dyftongu)

W pozycji przed samogłoską pierwsza samogłoska dyftongu pozostawała w sylabie poprzedniej, natomiast druga rozpoczynała sylabę następną, przechodząc:

i → *j*, np. **na-poj-iti* (podział na sylaby *na|po|ji|ti*),
stpol. *napojić* (wsp. *napoić*) wobec **piti*, pol. *pić*

**po-voj-ь* (podział na sylaby *po|vo|jь*), pol. *powój*
wobec **viti*, pol. *wić*

u → *v*, np. **synu* (-*u* z -*ou*) wobec **syn-ov-i* (podział
na sylaby *sy|no|vi*),

**ku-ti*, pol. *kuć* wobec **kov-a-ti*, pol. *kować* (por.
podkowa), rdzeń **kou-*

Inne przykłady monoftongizacja i rozpadu dyftongów *ai*,
oi, *ei* oraz *au*, *ou*, *eu*

pie.	monoftongizacja	rozpad
* <i>gnoi-</i> 'rozpalać'	* <i>gnoi-uo-s</i> → <i>gněvъ</i>	* <i>gnoi-o-s</i> → <i>gnojь</i>
	pol. <i>gniew</i>	pol. <i>gnój</i>
* <i>bhei-</i>	* <i>bhei-ti</i> → <i>biti</i>	* <i>bhei-ǝ</i> → <i>bъjǝ</i>
	pol. <i>bić</i>	pol. <i>biję</i>
* <i>spieu-</i>	* <i>spieu-jǝ</i> → <i>plujǝ</i>	* <i>spieu-a-ti</i> → <i>pl'ьvati</i>
	pol. <i>pluję</i>	pol. <i>plwać</i>

Wybrane przykłady polskich kontynuantów pie. samogłoski *ǔ* bądź *ū*, bądź dyftongów *au*, *ou*, *eu*

W języku praindoeuropejskim obok monoftongów (np. *ǔ* i *ū*) były dyftongi (np. *au*, *ou*, *eu*), które uległy monoftongizacji (ze wskazanych dyftongów powstała w psł. samogłoska *u*). Każdy z tych typów głosek mógł być w pokrewnych rdzeniach. Polskie przykładowe rezultaty rozwoju tych głosek to wyrazy:

- 1) *schnąć* (psł. **sъxnǫti*) wobec *za-syxać* (psł. **za-syxati*) i *suchy* (psł. **suxъjъ*, w pie. w rdzeniu dyftong *ou*),
- 2) *dech* (psł. **dъxъ*) wobec *od-dychać* (psł. **otъ-dyxati*) oraz *duch* (psł. **duxъ* < * pie. **doys-* 'podmuch, powiew wiatru', 'tchnienie, dech, oddech').

Metateza nagłosowych grup spółgłoskowych

**orT-, *oIT-*

Metateza grup nagłosowych **orT-, *oIT-* (w schemacie *T* oznacza każdą spółgłoskę) zaszła w VI w., dzieląc słowiańszczyznę na:

północ (zach. i wsch.) oraz południe.

Na południu metateza zawsze zachodziła ze wzdłużeniem samogłoski, czyli powstawały grupy

raT-, laT-,

na północy – rozwój był dwojaki:

grupy *raT-, laT-* powstawały pod intonacją
rosnącą, czyli akutową,

a pod intonacją opadającą (cyrkumfleksową)

zachodziła tylko metateza, dając grupy: *roT-, loT-*.

Przykłady metatezy nagłosowych grup spółgłoskowych

**orT-, *oIT-*

psł. **ordlo*

→ płd. *radlo* (scs. *ralo*),

płn.: pol. *radło* (stan w języku polskim wskazuje, że grupa była pod intonacja *akutową*),

ale *orati* (brak metatezy, bo grupa przed samogłoską), por. lit. *arklas*

psł. **orvьnъ*

→ scs. *ravьnъ*,

pol. *równy*, ros. *rovnyj* (intonacja *cyrkumfleksowa*),

por. stprus. *arwis* ‘prawdziwy’

psł. **olkomъ*

→ scs. *lakomъ*,

pol. *łakomy*, ros. *łakomyj* (intonacja *akutowa*),

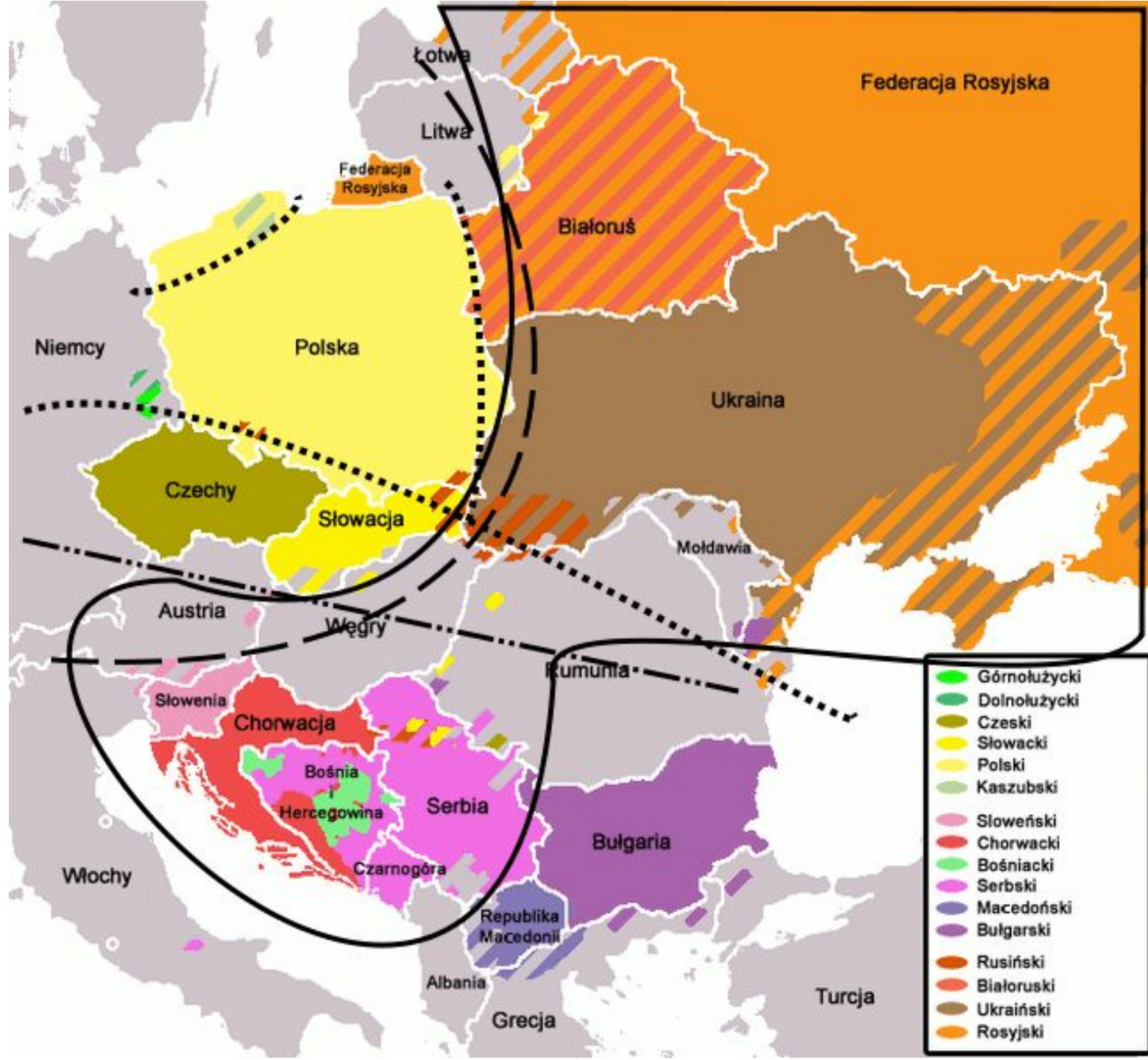
por. lit. *álkti* ‘być głodnym’

psł. **olkъtъ*

→ scs. *lakъtъ*,

pol. *łokieć*, ros. *łokot*’ (intonacja *cyrkumfleksowa*)

por. lit. *alkúne*.

Legenda do mapy: Językowe kryteria podziałów słowiańszczyzny

- linia ciągła = / epentetyczne
- kropki = *TorT*
- linia przerywana = II i III palatalizacja spółgłosek tylnojęzykowych oraz *tl, dl*
- kreska-dwie kropki = *raT-*

Metateza Śródgłosowych grup

**TorT, *ToIT, TerT, *TeIT*

czas zmiany

- Metateza grup śródgłosowych dzieli słowiańszczyznę na trzy obszary dialektalne: wschód, zachód, południe, zachodziła więc **po VII-VIII w.**
- Zachodziła jeszcze **w wieku IX**, bo staro-wysoko-niemieckie imię Karola Wielkiego (742-814, od 800 r. cesarza Imperium Rzymskiego, najwybitniejszego władcy Średniowiecznej Europy) **Karl** Słowianie przejęli jako:
scs. *kralь*, pol. *król*, ros. *korolь*; forma psł. **korljь*

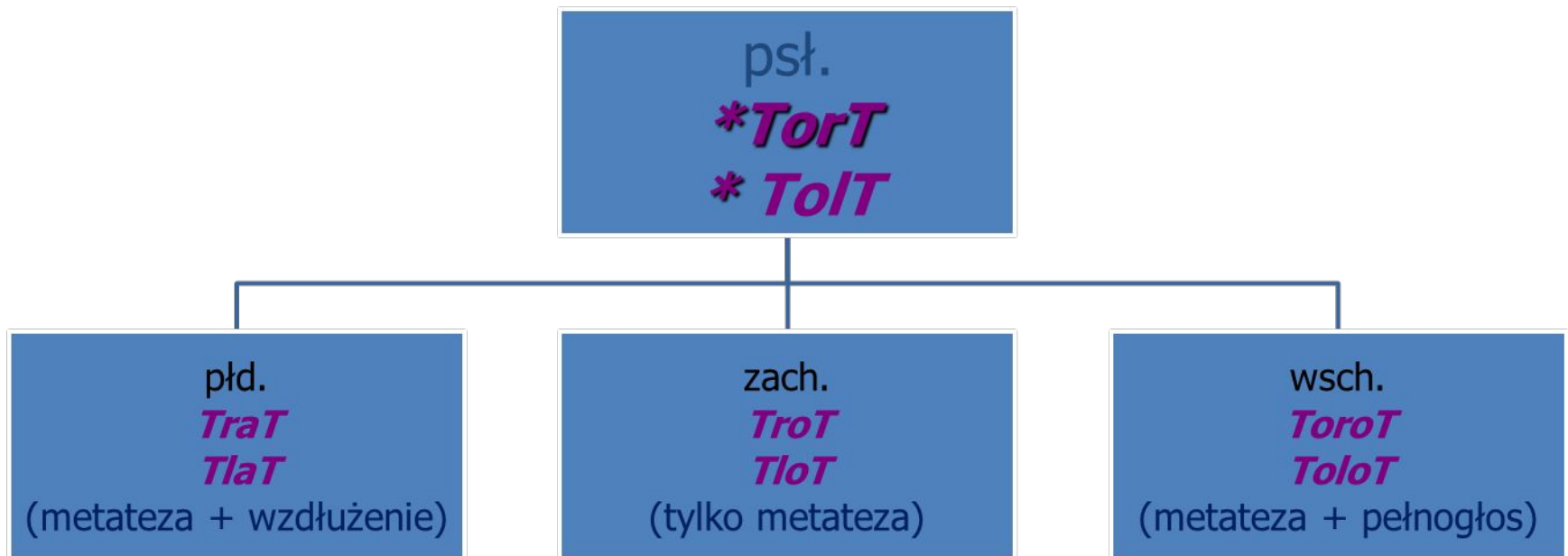
SlawiŃci: metateza Ńródgłosowych grup

**TǎrT, *TǎlT* (inaczej **TorT, *TolT*)

- Na obszarach peryferycznych, gdzie metateza nie zachodzi, pozostają grupy z samogłoską *a*.
- Starobułgarskie: *maldičie* ‘młodzieź’, *zaltarinъ* ‘złotnik’.
- Słowiańskie nazwy w północnej Grecji: *Gardenika, Gardiki, Valdimer, Daromeros*.
- Brak metatezy w niektórych wyrazach w języku kaszubskim, np. *bardavica* ‘brodawka’, *marviszcze* ‘mrowisko’, *karv* ‘wół (por. pol. *krowa*), *varna* ‘wrona’, ale *barna* obok *brona* ‘brona’ czy *vrobela* ‘wróbel’.
- Północnopolskie nazwy typu *Stargard, Białogard, Karwia*
- Staroruskie zapożyczenia w języku fińskim, jak np. *karsta* ‘krosta’, *palttina* ‘płótno’.
- Te przykłady pozwalają twierdzić, że metatezie podlegały grupy **TǎrT, *TǎlT*.
- Zgodnie z psł. prawem zastępowania różnic ilościowych jakościowymi pie. *ǎ* przechodziło w *o*, jest więc zasadniczo nie do ustalenia, czy mamy do czynienia z metatezą wówczas, gdy w rdzeniu było jeszcze *ǎ*, czy już *o*.

Metateza Śródgłosowych grup

**TorT, *ToIT*

Przykłady metatezy grupy **TorT*

psł.
**korva*
**vorna*
(ale lit. *karvé*, *varna*)

płd.

scs. *krava*, *vrana*
mac. *krava*,
bułg. *kr'ava*
czes. *kráva*
słowc. *krava*

zach.

pol. *krowa*, *wrona*
poł. *korvo*,
głuż. *krówa*
dlnłuż. *krowa*

wsch.

ros., ukr., błr.
кор'ова, *ворона*

Metateza *TorT w językach słowiańskich, kontynuanty psł. **gordъ*

- pol. *gród*
- dłuż. *grođ*
- głuż. *hród*
- czes., słowac. *hrad*
- słoweń. *grád*
- chorw. *grâđ*
- serb. *гpađ*
- mac., bułg. *гpađ*
- ukr., ros. *г'opođ*
- białrus. *г'opađ*

Przykłady metatezy grupy **ToIT*

psł.
**golva*
**zolto*

(ale niem. *Gold*,
lit. *galva*)

płd.

scs. *glava*, *zlato*
mac. *глава*,
bułg. *глав'а*
czes., sł. *hlava*

zach.

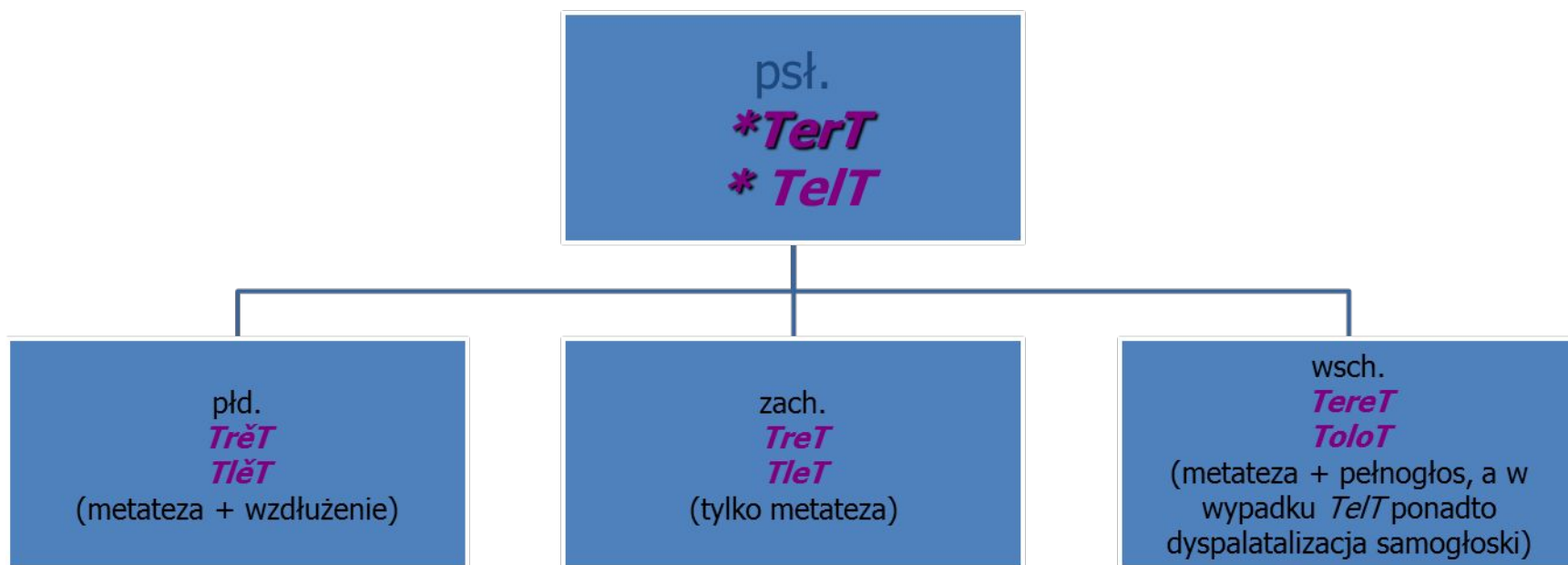
pol. *głowa*, *złoto*
poł. *glǫvǝ*
głuż. *hłowa*
dlnłuż. *głowa*

wsch.

ros., ukr.
голов'а
błr. *галав'а*

Metateza Śródgłosowych grup

**TerT, *TelT*

Przykłady metatezy grupy **TerT*

psł.

**bergъ*

**berza*

(ale niem. *Berg* 'góra',
Gebirge 'góry',
lit. *béržas*, niem. *Birke*)

płd.

scs. *brěgъ*, *brěza*

mac. брег,

bułg. бряг

czes. *břeh*, sł. *breh*

zach.

pol. *brzeg*, *brzoza*

poł. *brig*

głuż. *brjóh*

dlnłuż. *brjog*

wsch.

ros., ukr., błr.

б'еper,

ros. берёза

Przykłady metatezy grupy **TelT*

psł.

**melko*

(ale niem. *Milch*, *melken*
'doić', ang. *milk*)

płd.

scs. *mlěko*

mac. *млеко*,

bułg. *мляко*

cz. *mléko*, sł. *mlieko*

zach.

pol. *mleko*

poł. *mlǫkǫ*

głuż., dlnłuż.

mloko

wsch.

ros., ukr.

молок'о

błr. *малак'о*

Metateza jako rezultat prawa sylaby otwartej: brak zmiany *or, ol, er, el* przed samogł. oraz *j*

- psł. **or-dlo* → pol. *ra-dł*o, ale psł. **or-a-ti* → pol. *o-ra-ć*
- psł. **ber-mę* → pol. *brze-mię*, ale psł. **ber-ŋ* → pol. *bio-rę*
- psł. **mel-ti* → pol. *mle-ć*, ale psł. **mel-jŋ* → pol. *mielę*
- psł. **kol-ti* → pol. *kł*u-ć (daw. *kłóć*), ale psł. **kol-jŋ* → daw. pol. *kolę*, por. *kolec*
- psł. **por-ti* → pol. *pru-ć* (daw. *próć*), ale psł. **por-jŋ* → daw. pol. *porzę*, por. *roz-por-ek*
- psł. **zor-kъ* → pol. *w-zro-k* (forma polska wtórna, zapewne pod wpływem czas. *wzierać*), ale psł. **po-zor-ъ* → pol. *po-zór*

Rdzenie i tematy fleksyjne w pie. i w psł.

- Rdzenie wyrazów pokrewnych oraz tematy fleksyjne w obrębie paradygmatów (czyli wzorców odmiany) w języku pie. były jednakowe (poza mającymi funkcje semantyczne obocznościami apofonicznymi, dziedziczonymi z praindoeuropejszczyzny).
- Dopiero zmiany w języku prasłowiańskim i w poszczególnych językach słowiańskich doprowadziły do różnorodnych oboczności, jak pol. *rę́k-a*, ale *rą́cz-ka* (wspólny rdzeń pie. **ṛenk-* oraz psł. przed zmianami **rŏk-*)

Apofonia praindoeuropejska

- Apofonia to praindoeuropejska oboczność samogłoskowa mająca funkcje semantyczne. Nie realizuje prasłowiańskiego prawa sylaby otwartej, a tu jest omawiana w związku z tym, że dotyczy też oboczności w grupach *or, ol, er, el*.
- Apofonia to najstarsza alternacja wokaliczna (czyli oboczność samogłoskowa), zachowana nie tylko w j. słowiańskich, ale także w innych jęz. indoeuropejskich
 - gr. *lego* ‘mówię’, *logos* ‘słowo’,
 - łac. *tego* ‘okrywam’, *toga* ‘okrycie’
- Wprowadzała modyfikację morfologiczną lub semantyczną wyrazów pokrewnych.
- Oboczności dotyczyły różnych samogłosek, choć prymarna jest alternacja *-e- // -o-*; *e* – w wyrazach podstawowych, *o* – w pochodnych

Apofonia: oboczności ilościowe i jakościowe

Oboczności apofoniczne mogły być:

- **ilościowe**, co sprowadzało się do różnic w iloczynie głosek,
- **jakościowe**, co dotyczyło różnic barwy samogłosek,

np. *e* : *o* w funkcjach:

verbalno-nominalnej (czasowniki wobec rzecz.), np. pol.
ciec (←**tek-ti*) wobec *po-tok* (←**po-tok-ъ*)

duratywno-iteratywnej (czasowniki oznaczające czynność trwającą wobec wielokrotnych, częstotliwych), np.

nieść wobec *nosić*,

wieźć wobec *wodzić*

receptywno-kauzatywnej (czasowniki skutkowe wobec przyczynowych), np.

leżeć : *łożyć*

Oboczności apofoniczne w rdzeniach z połączeniami *or, ol, er, el*

Oboczności apofoniczne w rdzeniach poświadczających metatezę:

- *e:o*

psł. **sterg-ti* → pol. *strze-c*, ale psł. **storg-jb* → **storž-b*,
pol. *stró-ž*; oboczność *e//o*

- *e:i*

psł. **za-ter-ti* → pol. *za-trze-ć*, ale psł. **za-tir-a-ti*
→ pol. *za-ciera-ć*; oboczność *e//i*

psł. **za-per-ti* → pol. *za-prze-ć*, ale psł. **za-pir-a-ti*
→ pol. *za-piera-ć*; oboczność *e//i*

psł. **u-mer-ti* → pol. *u-mrze-ć*, ale psł. **u-mir-a-ti*
→ pol. *u-miera-ć*; oboczność *e//i*

Dziedziczone z pie. oboczności jakościowe *e : o*, przykłady
funkcji werbalno-nominalnej, czyli
czasownikowo-rzeczownikowej

psł.

plesti* (←peltti*): **plotь* (←**polťь*)

**tekti* : **tokь*

**rekti* : **pro-rokь*

scs.

plesti : *plotь*

tešti : *tokь*

rešti : *pro-rokь*

pol.

pleść : *plot*

ciec : *po-tok*

rzec : *pro-rok*

Dziedziczone z pie. oboczności jakościowe *e : o*,
przykłady funkcji duratywno-iteratywnej, czyli ozn.
czynność trwającą wobec wielokrotnej

psł.

**nesti : *nositi*

**vesti : *voditi*

**vezti : *voziti*

scs.

nesti : nositi

vesti : voditi

vezti : voziti

pol.

nieść : nosić

wieść : wodzić

wieźć : wozić

Wyjaśnienie psł. oboczności *s:d* oraz *s:t*, jak w wyrazach **ves-ti : vod-i-ti*, *ples-ti : plot-ъ*

- Psł. wyrazy **ves-ti : vod-i-ti*, *ples-ti : plot-ъ* poświadczają nie tylko pie. samogłoskową oboczność apofoniczną, ale także oboczność spółgłosek *s:d* oraz *s:t*, powstałą na gruncie psł.
- Omawiana oboczność jest wynikiem rozpodobnienia (dysymilacji) w grupie spółgłoskowej *tt* lub *dt*, która – aby nie ulec uproszczeniu (asymilacji) – ulega rozpodobnieniu na *st*.
- Zatem:
 - * *ved-ti* → **ves-ti* (por. pol. *wieś-ć*, ale *wiod-ę*)
 - * *plet-ti* → **ples-ti* (por. pol. *za-pleś-ć*, ale *za-plat-a-ć*)

Podobne przykłady oboczności *s:d* oraz *s:t*, jak
w wyrazach **ves-ti : vod-i-ti*, *ples-ti : plot-ъ*

Podobne przykłady:

**krad-ti* → **kras-ti* (por. pol. *kraś-ć*, ale *krad-nę*)

**klad-ti* → **klas-ti* (por. pol. *kłaś-ć*, ale *kład-ę*)

**pad-ti* → **pas-ti* (por. pol. *u-paś-ć*, ale *u-pad-a-ć*)

**met-ti* → **mes-ti* (por. pol. *za-mieś-ć*, ale *za-miot-ę*)

Pie. oboczności jakościowe $e : o$ oraz $i : o$ (\rightarrow psł. $ь : a$),
w funkcji receptywno-kauzatywnej, czyli
skutkowo-przyczynowej

psł.

**lěžati : *ložiti*

**vьrěti : *variti*

scs.

lěžati : ložiti

vьrěti : variti

pol.

leżeć : łożyć

wrzeć : warzyć

Apofoniczne oboczności ilościowe:

pie. □ psł.

ǫ : ȫ □ o : a, np. *skoč-i-ti* : *skak-a-ti*, pol. *skoczyć* : *skakać*
gor-ě-ti : *garъ*, pol. *gorzeć* : *gar*

ě : ē □ e : ě, np. *ples-ti* : *sъ-plět-a-ti*, pol. *pleść* : *splatać*
let-ě-ti : *lět-a-ti*, pol. *lecieć* : *latać*

ĩ : ī □ ь : i, np. *bъr-a-ti* : *sъ-bir-a-ti*, pol. *brać* : *zbierać*

ũ : ū □ ь : y, np. *po-sъl-ъ* : *po-syl-a-ti*, pol. *posył* : *posyłać*
sъch-ną-ti : *za-sych-a-ti*, pol. *schnąć* : *zasychać*
dъchъ : *otъ-dych-a-ti*, pol. *dech* : *oddychać*
tъk-ną-ti : *tyk-a-ti*, pol. *tknąć* : *tykać*

Kolejna zmiana wywołana prawem sylaby otwartej: zanik praindoeuropejskich spółgłosek wygłosowych

- pie. **noktis* → psł. **noktъ*, scs. *noštъ*, pol. *noc*
- pie. **sunus* → psł. **synъ*, scs. *synъ*, pol. *syn*
- pie. **domus* → psł. **domъ*, scs. *domъ*, pol. *dom*
- pie. **medus* → psł. **medъ*, scs. *medъ*, pol. *miód*
- pie. **suekrus* → psł. **svekry*, pol. *świekra*
- pie. **wlkʰos* → psł. **wlkъ*, pol. *wilk*
- pie. **ǵombhos* → psł. **zǫbъ*, pol. *ząb*
- pie. **gostis* → psł. **gostъ*, scs. *gostъ*, pol. *gość*
- pie. acc. pl. m. **ghostins* → psł. **gosti*, pol. *gości*

Prawo sylaby otwartej: upraszczanie grup spółgłoskowych

- W zgodzie z prawem sylaby otwartej w psł. ulegały uproszczeniu różnorodne grupy spółgłoskowe.
- Uproszczenie grup spółgłoskowych następowało tylko wtedy, gdy grupy spółgłosek były heterosylabiczne, czyli w dwóch różnych sylabach (spółgłoski były na granicy sylab); tautosylabiczne grupy spółgłosek (czyli obecne w tej samej sylabie) pozostawały bez zmian, np. scs. nagłosowe *dlanъ* (pol. *dłoń*) nie ulega uproszczeniu, bo podział na sylaby jest następujący *dla | nъ*, a każda sylaba jest otwarta.
- Uproszczenie dotyczyło różnorodnych grup, jak np.:
$$bv \rightarrow b$$
- psł. **obvelkǫ* → **obelkǫ*, scs. *oblěkǫ*, pol. *oblokę*, ale *na-wlokę*, *roz-wlokę*
- psł. **obvolkъ* → **obolkъ*, scs. *oblakъ*, pol. *obłok*
- psł. **obvora* od **ob-ver-ti* ‘zamknąć, zagrodzić’ → **obora*, cz. *obora* ‘ogrodzenie, zwierzyniec’, pol. *obora*

Upraszczenie grup spółgłoskowych (2)

**tn, dn, pn, bn → n*

- psł. **svistnŋti* → **svisnŋti*, scs. *svisnŋti*, pol. *świsnąć*, ale *świstać*
- psł. **kapnŋti*, scs. *kanŋti*, ale *kapati* wobec pol. *kapnąć* i *kapać*
- psł. **uvędnŋti*, scs. *uvenŋti*, ale *uvedati* wobec pol. *uwiędnąć*

**dm → m*

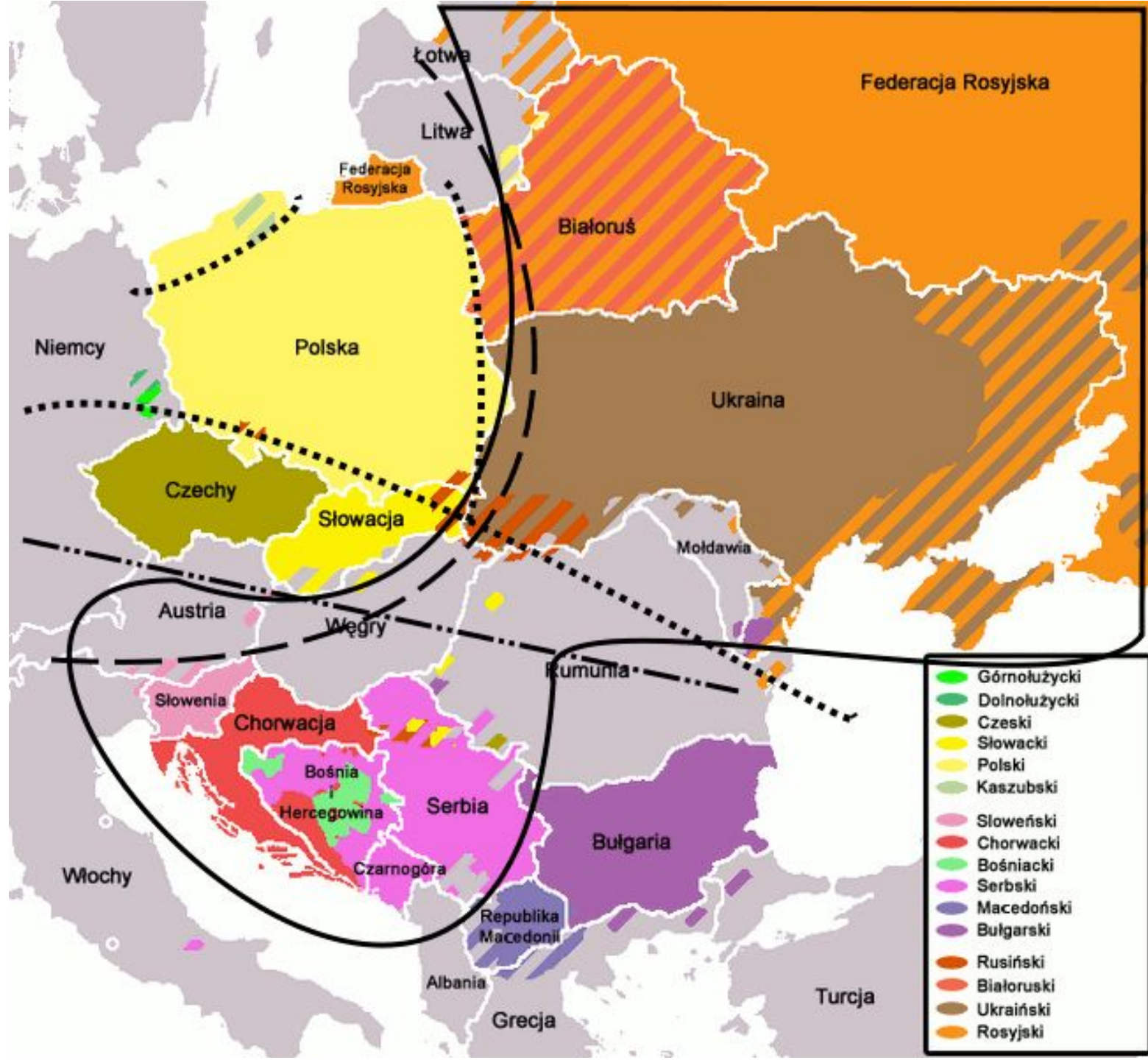
- psł. 1. os. lp. **dadmъ* → **damъ*, scs. *damъ*, pol. *dam*, ale *dadzą*

**ts, ds, ps, bs → s*

- psł. aoryst **čit-s-ъ* → **či-s-ъ*, scs. *či-s-ъ*, pol. *czyś* (w znaczeniu 'czyścić', dziś brak formy)
- psł. aoryst **greb-s-ъ* → **gre-s-ъ*, scs. *gre-s-ъ*, por. pol. *grześć* („nie damy pogrześć mowy”), ale *grzebać*, *grób*

Uproszczenie grup spółgłoskowych *tl, dl*

- Zmiana ta – podobnie jak palatalizacja II i III – różnicowała słowiańszczyznę na dwa obszary: wschodni i południowy (gdzie uproszczenie zachodziło) i zachodni (brak zmiany), np.
- psł. **mydlo*, pol. *mydło*, cz. *mýdlo*, ale ros. *mýlo*, scs. *mylo*
- psł. **ordlo*, pol. *radło*, cz. *rádlo*, ale ros. *ráló*, scs. *ralo*
- psł. **šidlo*, pol. *szydło*, cz. *šidlo*, ale ros. *šilo*, słoweń. *šilo*
- psł. **modlitva*, pol. *modlitwa*, cz. *motlidba*, ale ros. *molitva*, scs.
molitva
- psł. **modliti sę*, pol. *modlić się*, cz. *modlit se*, ale ros. *molit'sja*, scs.
moliti sę
- psł. **pletъ*, pol. *plótł*, ale ros. *plet*, scs. *plelъ*
- psł. **vedlъ*, pol. *wiódł*, ale ros. *vet*, scs. *velъ*

Legenda do mapy: Językowe kryteria podziałów słowiańszczyzny

- linia ciągła = / epentetyczne
- kropki = *TorT*
- linia przerywana = II i III palatalizacja spółgłosek tylnojęzykowych oraz *tl, dl*
- kreska-dwie kropki = *raT-*